

KAPITEL 6

KROP OG FUNKTIONS- HÆMNING

Af Anne-Merete Kissow

“Styremekanismen er indstillet efter Brians spastiske bevægemønstre. Det betyder, at han ikke hele tiden behøver at være opmærksom på sine bevægelser i forhold til styring af båden. At sejle bliver en viden, der ligger i kroppen – en vane – og båden bliver så at sige en forlængelse af hans krop. Brian oplever derfor den kropslige frihed, der er forbundet med den ekstatiske kropsoplevelse og kroppens selvfor-glemmelse. En frihed, som ikke er en selvfølge for ham i andre af hver-dagens sammenhænge.”

Mennesker med handicap oplever ofte et misforhold mellem kroppen og omgivelserne, der udmønter sig som barrierer for at deltage i samfundets fællesskaber. I dette kapitel sættes fokus på, hvordan personen oplever kroppen i verden, og hvordan andre opfatter personer med handicap. Set i et fænomenologisk perspektiv kan den funktionshæmmede krop fremstå på forskellige måder i personens bevidsthed, alt efter om kroppen føles som et problem eller en ressource. Som mennesker behersker vi verden via kroppens bevægelser, og det får en særlig betydning for mennesker med handicap, især i forhold til deres deltagelse i de sociale sammenhænge, som kroppen indgår i. Kapitlets temaer bliver illustreret med fortællinger fra mennesker med fysisk handicap og observationer af deres deltagelse i hverdagslivets praksisser. Begge dele stammer fra et forskningsprojekt udført af kapitlets forfatter.

Den oplevede krop i samfundet

Mennesker med handicap oplever ofte et misforhold mellem kroppen og omgivelserne, hvilket udmønter sig som barrierer for deltagelse i samfundets fællesskaber. Det er åbenlyst, når der er tale om en fysisk funktionsnedsættelse, men de fleste former for handicap har betydning for kroppens interaktion med omgivelserne. Også psykiske lidelser vil ofte medføre ændrede bevægemønstre og en forandret oplevelse af det at være i verden som krop.

Den amerikanske forsker Kay Toombs, som har sclerose, fortæller, hvordan dette misforhold opleves og knyttes til kroppen:

I særdeleshed opfører kroppen sig som en modstander, der afbryder aktiviteter, kommer på tværs af planer og projekter og ødelægger vores involvering i verden. På forskellige måder opleves kroppen grundlæggende fremmed, som noget-andet-end-mig. (Toombs, 1992: 127, forfatterens oversættelse)

Toombs beskriver, at i stedet for at være den, der gør hende i stand til at udføre sine planer i verden, viser kroppen sig som en fremmed. Den bliver en forhindring for hendes intentioner – en barriere i sig selv. Mulighederne for dagligdags handling mindskes. Hverdagens genstande fremstår som uvante forhindringer for kroppen, ligesom den skadede krop bliver fokus for opmærksomheden. Den må altid tages i betragtning, da den samtidig er det vigtigste middel i hendes interaktion med verden – en nødvendig forudsætning for hendes planer og projekter. Man kan sige, at der opstår et misforhold mellem kroppens fungeren og personens forventninger, behov og intentioner i verden. Samtidig er der åbenlyst ikke alene tale om en krop, der fungerer utilstrækkeligt, men om en bestemt måde at være i verden på, som kendetegnes af en forstyrrelse mellem selvet og omgivelserne. At have et handicap har ikke bare noget at gøre med kroppen. Personens kropslige færdigheder påvirker også hendes væren-i-verden (Bredahl, 2012). Annika, en 32-årig kvinde, som har delvise lammelser i arme og ben efter en trafikulykke, udtrykker sin oplevelse sådan:

Ting tager bare tid. Det tager lang tid for mig at komme i gang om morgenen og komme i bad og tage tøj på. Jeg kan godt stå op kl. 7 og så alligevel ikke være på arbejde før kl. 9 på trods af, at det tager 20 minutter at køre derned. Det kan godt tage 1½ time for mig at tøffe rundt om morgenen og komme i gang. Det kan ikke nytte noget at sige, at nu skal det sørme gå hurtigt. Det kan da godt være, jeg tænker det, men kroppen reagerer ikke på det i hvert fald. Så ting tager tid. (Kissow, 2012)

Annika synes at opleve kroppen som et objekt – noget, hun kan se på udefra, og som ikke fungerer optimalt. Men samtidig oplever hun kroppen som subjekt – den måde, hun eksisterer i verden på og interagerer med omverdenen. Det svarer til den fænomeno-

logiske forståelse af kroppen, som Merleau-Ponty er eksponent for (2009/1945). For ham er kroppen på samme tid fysisk og eksistentiel, man *har* kroppen og *er* kroppen på samme tid, og der kan i hans optik ikke skelnes mellem krop og jeg. I en fænomenologisk forståelse er kroppen altså mere end en fysisk krop, der flytter sig rundt i forskellige sociale kontekster og udgør en forudsætning for, at mennesket kan handle i verden. Det er også den eksistentielle betingelse for personens deltagelse i den sociale verden.

Toombs siger om sin eksistens som krop:

Hver dag må jeg, om jeg kan lide det eller ej, kompensere for dens handicap, lytte til dens advarsler, tillade dens svagheder, adlyde dens kommandoer ... På en grundlæggende måde skaber denne "syge krop", som jeg til stadighed identificeres med, min eksistens, og den afspejler min forstyrrede måde at være i verden på. (Toombs, 1992: 134, forfatterens oversættelse)

Kroppen og de andre

Misforholdet mellem krop og omgivelser er imidlertid ikke kun knyttet til den oplevede krop, men også til omgivelsernes opfattelse af og reaktion på personen. Murphy, professor i antropologi og kørestolsbruger med lammelser i benene, (1987) siger, at hvad end det funktionshæmmede menneske må mene om sig selv, tilskrives han en negativ identitet af samfundet, og det meste af hans sociale liv er en kamp mod dette pålagte omdømme. Goffman (2009 [1963]) kalder det et stigma, som bliver en barriere for det sociale liv. Stigmatiseringen indebærer, at man i en given social sammenhæng mere eller mindre fratages den almindelige accept, som ikke-stigmatiserede individer naturligt gives i konteksten. Personen kommer i omgivelsernes øjne til at fremstå *som* sit stigma. Derved træder andre sider af hans personlighed og identitet i baggrunden, og han kan opleve sig selv som anderledes og uden for det kulturelle fællesskab. At

personen deltager i den sociale sammenhæng, betyder imidlertid, at stigmaet svækkes (Goffman, 2009/1963). Jørgen er en 44-årig mand med rygmarvsskade (delvise lammelser i både arme og ben) efter en trafikulykke som ung. Han bevæger sig i manuel kørestol og spiller kørestolsrugby. Han fortæller, hvordan han oplever omgivelserne syn på ham, og hvordan han fremstår som et modbillede til denne opfattelse ved at vise sig som et aktivt menneske:

Mange tænker, "Nå, han sidder hjemme og læser avis – han er pensionist," eller et eller andet. Og når jeg så ligefrem både har et arbejde og dyrker sport, jamen så er det, som om ens sociale status stiger. (Kissow, 2012)

Personer med handicap må ifølge Murphy (1987) gøre en ekstra indsats for at etablere status som et selvstændigt og værdifuldt menneske. Desuden er det, som om de er "usynlige" i det offentlige rum. Sævi (2011) siger, at når omgivelserne retter blikket mod mennesker med handicap, *ser* de dem ikke. De bliver mødt som noget, der ikke eksisterer. Murphy og medforfattere (1988) kalder dem "liminale", idet de så at sige befinder sig i et forsejlet rum i samfundet, på grænsen mellem syg og rask og hverken eller. Det kan opfattes som en kulturel norm, at handicap behandles som noget, der skal forblive ubemærket og dermed usynligt, mener de. Når en person med handicap viser sig, opstår det paradoks, at ingen bemærker den person, som alle er sig ekstremt og pinligt bevidst, hævder de (Murphy et al., 1988: 239). Omgivelserne forsøger at undgå den usikkerhed og det vildnis af misforståelser og modsatrettede følelser, mødet med en person med funktionsnedsættelse giver anledning til, ved ikke at se personen og dermed slippe for at blive konfronteret med det, der ses som et levende symbol på fiasko, skrøbelighed og svækkelse (Murphy, 1987).

Michael er en 33-årig mand, rygmarvsskadet med lammelser i begge ben efter en idrætsulykke med motocross. Han er kørestolsbruger og dyrker håndcykling på eliteniveau. Michael beskriver, hvordan han oplever de andres usikkerhed over for ham i hverdagen:

Lige meget hvor man kommer hen, så er der ikke så mange, der henvender sig til én, hvis man kommer i kørestol. De vender den anden vej, eller hvad de nu gør. (Kissow, 2012)

Usikkerheden aftager imidlertid, når han viser sig som et aktivt, spændende menneske, der beskæftiger sig med noget, der vækker genkendelse hos omgivelserne. Han fortæller:

Men jeg bliver også opfattet på en anden måde, når jeg kommer i min cykel frem for i min kørestol. Hvis folk får taget sig sammen og går hen og får spurgt: "Hvorfor sidder du i kørestol?," så kan man jo svare på det. Men når jeg kommer med min cykel, så er det: "Nej, hvor er det en fed cykel! Hvor stærkt kan den køre? Hvor mange gear har den? Sådan en vil jeg også ha'," og hvad de ellers siger. Så dér er det ikke handicappet, der kommer i første række, dér er det cyklen, de spørger til først. Så dér bliver jeg opfattet og oplevet på en anden måde, når jeg kommer på den, frem for i kørestol. Det er en meget tydelig forskel. (Kissow, 2012)

Både stigmatisering og liminalitet indebærer altså barrierer for deltagelse i sociale fællesskaber, men begge forhold kan udfordres ved, at personer med handicap viser sig som aktive mennesker, der kan noget.

Vi skal nu se på, hvordan den funktionshæmmede krop kan fremstå forskelligt i personens bevidsthed alt efter, om den i mødet med omgivelserne opfattes som et problem eller en ressource, og hvordan det kan påvirke personens deltagelse i fællesskaber.

Kroppen i bevidstheden

Det ser ud til, at når kroppen volder problemer, bliver den fokus og objekt for opmærksomheden, og den kommer til at fylde i hverdagslivet som en besværlig størrelse. Fortællingerne fra Kay Toombs og Annika viser begge eksempler på dette forhold, som Leder (1990) med udgangspunkt i kropsfænomenologien betegner "den dys-fremtrædende krop" (the dys-appearing body). Kroppen annoncerer så at sige sig selv som en genstand og opfattes af personen som et "defekt redskab" – et problem, der ustandselig fanger opmærksomheden. Det får konsekvenser for den måde, personen deltager i verden på. Når bevidstheden til stadighed fastholdes af kroppens svigtede funktionsevne og færdigheder i forhold til det, man deltager i, er det vanskeligt at rette opmærksomheden udad mod omgivelserne og deltage helhjertet.

Opleves kroppen derimod ikke som funktionelt begrænset i situationen, forsvinder den fra opmærksomhedens fokus, siger Leder. Personen glemmer sig selv. Denne tilstand er knyttet til den krop, der fungerer optimalt i forhold til omgivelserne, og er afgørende for, at man kan udfolde sig i verden og forholde sig til den (Duesund, 2006). Leder (1990) betegner tilstanden som "den ekstatiske krop" (the ecstatic body). Kroppen træder i baggrunden for bevidstheden, og dette fravær af opmærksomhed gør, at kroppen åbner sig mod verden og handler i den. Opmærksomheden er primært rettet mod verden, og det muliggør, at man kan deltage i fællesskabets aktiviteter. Det, man kan kalde fuldgældig deltagelse i et fællesskab, kan siges at være forbundet med en ekstatiske oplevelse af kroppen.

Omgivelserne er i stor udstrækning bestemmende for, i hvilken grad mennesker med nedsat funktionsevne kan glemme kroppen i deres handlinger. Følelsen af at blive ignoreret eller set som værdiløs betyder, som vi så tidligere, at personen fastholdes i sin oplevelse af, at kroppen er "på tværs" og dermed dys-fremtrædende. Modsat kan

social accept være vejen til selvforglemmelse og glæde ved at deltage i fællesskabet.

Det er imidlertid også afgørende, at de praktiske forhold er lagt til rette, så de ikke udgør forhindringer for personens udfoldelse. Indretningen af de konkrete fysiske omgivelser og redskaber er vigtige, men også de arrangementer, som udføres af det sociale fællesskab, for at personen kan deltage, har central betydning. Brian er en 44-årig mand, som fra fødslen har haft cerebral parese. Han har personlig hjælp til de fleste af hverdagens gøremål. Vi skal følge ham på en træningstur fra en ledsagebåd og se, hvordan samspillet mellem de to faktorer får betydning for, at han kan sejle alene i en lille sejlbåd (mini-12er), selv om han har svært ved at styre sine bevægelser på grund af spasticitet:

Han sidder dybt i båden, tager fat i snorene og får sejlene på plads. "Jeg sejler over i havnen, så du kan se, hvad jeg kan," siger han. Et øjeblik efter er han på vej ud forbi molen – ud på fjorden. Vi indhenter ham i ledsagebåden – midt ude i sejlrenden. Nu er du helt alene, råber jeg. Ja, og det er dejligt, råber han med eftertryk og et stort smil. Han har medvind, og der er god fart på. Han sejler i siksak og cirkler, viser, at han har styr på vind og sejl. Her har han ikke brug for sin hjælper. "Jeg skal ud i fjorden," råber han. "Jeg har lang vej endnu." "Nu skal du ikke sejle for langt ud," råber bådføreren. "Hvorfor ikke? Det er da derfor, jeg er kommet," svarer Brian kækt og sætter sejlet op i vinden. Han har styr på tingene. Indimellem krænger båden og Brian følger dens bevægelser. De små både er synkefri, fortæller bådføreren. Det kan godt være han bliver våd i dag, men båden kan blive helt fuld af vand, uden at den synker. Det er en god sikkerhed. (Kissow, 2012)

Den lille sejlbåd er konstrueret, så Brian kan sejle den alene under passende betryggende forhold med de kropslige forudsætning-

ger, han har. Sejladsen er en sammenhæng, hvor han kan handle, som han ønsker, og udforske de handlemuligheder, der er til stede. I båden oplever han ikke de begrænsninger i sin kropslige funktions- evne, som han mødes af i mange andre sammenhænge i hverdagen. Han glemmer kroppen, retter sin opmærksomhed mod omverdenen og sejler sammen med de andre. Men inden han kommer dertil, ser vi, hvordan det sociale fællesskab – andre medlemmer af sejlklubben – gør en indsats for, at han kan være med som fuldgyltig deltager og bidrage med sine færdigheder til fællesskabet:

Brian kommer gående i sin karakteristiske spastiske gangart hen ad havnekajen sammen med sin hjælper. Han har en rød heldragt på. Det er, som om han skal arbejde koncentreret for at fange balancen i hvert eneste skridt. Han vinker smilende, da han får øje på en flok, der står på broen og venter på at komme i bådene. Brian sætter sig tungt på en bænk, og hans hjælper henter en redningsvest. Hun hjælper ham i vesten og gør klar til at sætte ham op i en lift. Sammen med en anden sejler sætter hun liftens sejl omkring Brian, gør det fast og hejser ham langsomt ned i en rød mini-12'er.

Brians deltagelse er bestemt af, at andre i fællesskabet hjælper til med at eliminere eller at mindske betydningen af de forhindringer, omgivelserne byder på, og når det er gjort, kan han glemme kroppen og være en kompetent medspiller, som udfordrer de andre sejlere med sine færdigheder.

Kroppens beherskelse af verden

Eksemplet ovenfor viser, som Merleau-Ponty siger (2009 [1945]), at vores tilgang til verden er praktisk og kropslig. Omgivelserne kalder på kroppen, og kroppen besvarer tingenes udfordringer. Bevægelse er bestemt af et formål – er intentionel – og opleves og udtrykkes i et ”jeg kan”. For at beherske verden må vi være i stand til at reagere

på det, situationen kræver. Kroppen skal vide, hvilke handlinger der skal udføres i situationen.

Brians motoriske forudsætninger kræver, at båden skal have en særlig indretning, for at kroppen kan udføre de handlinger, det kræver at sejle den. Det imødekommes ved, at båden er synkefri, og styremekanismen er indstillet efter Brians spastiske bevægemønstre. Det betyder, at han ikke hele tiden behøver at være opmærksom på sine bevægelser i forhold til styring af båden. At sejle bliver en viden, der ligger i kroppen – en vane – og båden bliver så at sige en forlængelse af hans krop, som Merleau-Ponty beskriver det. Brian oplever derfor den kropslige frihed, der er forbundet med den ekstatiske kropsoplevelse og kroppens selvforglemmelse (Bredahl, 2012). En frihed, som ikke er en selvfølge for ham i andre af hverdagens sammenhænge. Han udvider så at sige sin væren-i-verden, sin eksistens, ved at indlemme båden i sin kropslige handling. Brians fortælling om sit første møde med sejlsporten giver et indtryk af, hvordan han oplever denne proces:

Der på højskolen lærte jeg at sejle. Det var vidunderligt, at jeg kunne være alene i en båd og styre den selv. Man kunne jo godt se lidt på riggen og pille lidt ved roret. Men læreren han sagde "Du er søn af en skipper, du må sgu lære at sejle!" Så skubbede han til båden, så jeg røg derudad. Og så måtte jeg jo prøve mig frem og hive lidt i snorene. Der gik ikke så lang tid, så havde jeg faktisk fundet ud af, hvordan man skulle sejle en mini-12'er. Der var jo en motorbåd ved siden af, som kiggede lidt efter mig. (Kissow, 2012)

Det er imidlertid ikke kun de materielle omgivelser, der kalder på kropslig handling fra Brians side. Fællesskabet, her repræsenteret af højskolelæreren, inviterer kroppen til deltagelse ved at udtrykke sin forventning om, at Brian bliver en kompetent deltager i sejlerfællesskabet. Samtidig får han det skub, han behøver, for at han kan ud-

vikle sine færdigheder og blive i stand til at reagere på det, situationen kræver af ham som deltager.

I det følgende skal vi samle sammen på, hvilke forhold der er på spil, når vi skal betragte den funktionshæmmede krop som deltager.

Krop og deltagelse

Deltagelse defineres her, med reference til Kritisk Psykologi, som: sammen med andre at handle på baggrund af konkrete betingelser i en social praksis i forhold til en fælles sag (Larsen, 2011). For mennesker med handicap er der i den sammenhæng særlige forhold, som gør sig gældende.

Hvis en person med nedsat funktionsevne skal kunne handle og gøre kropslige erfaringer med tingene, er det vigtigt, at kroppens funktionsnedsættelse anerkendes, og at omgivelserne gøres tilgængelige for handling i forhold til de forudsætninger, personen har. De andre i fællesskabet må være åbne for at bruge personens ressourcer og føle sig tryk ved at samarbejde med ham. Og de må være parate til at arrangere og lægge forholdene til rette, så personen kan bruge sine færdigheder i den praksis, der er tale om, og i forhold til den fælles sag.

Vi skal se et eksempel på, hvordan det kan udfolde sig i praksis. Jørgen, som vi mødte tidligere, har job som trafikambassadør, hvor han tager ud i folkeskolens ældste klasser og fortæller sin egen historie om den trafikulykke, der gjorde ham til kørestolsbruger som 17-årig. Vi følger ham på vej ind til en undervisningstime til et lokale, der ligger i kælderetagen (Kissow, 2012).

Fire drenge fra 8. klasse møder Jørgen uden for skolebygningen. En lærer hjælper ham op ad et trin og ind i bygningen. Undervisningslokalet ligger i kælderetagen, så de skal ned af otte trin. Drengene skal hjælpe ham ned. "Tag bare fat i rammen og så hold mig vandret, så jeg ikke falder på hovedet," siger han til drengene. To

af dem tager fat i hver sin side af kørestolen og løfter langsomt Jørgen ned ad trappen, et trin ad gangen. De er på hårdt arbejde, og de er tydeligt lettede, da de når kælderetagen. "Det var dagens morgengymnastik," siger Jørgen med et smil. "Når vi skal op, finder vi to mere, så I er fire. Så er det lettere." Drengene følges småsnakkende med ham ind i undervisningslokalet og sætter sig sammen på forreste stolerække.

Den fælles sag i den aktuelle praksis er, at eleverne får undervisning i trafiksikkerhed, og at Jørgen kan deltage og bruge sine ressourcer som underviser. Hvis det skal kunne lade sig gøre under de aktuelle betingelser, hvor lokalet ikke er tilgængeligt i kørestol, må de andre i fællesskabet nødvendigvis træde til og gøre det muligt for Jørgen at komme ind i bygningen og ned ad trapperne. Hans deltagelse bliver et fælles projekt, idet kroppens begrænsninger i forhold til omgivelserne er åbenlyse, og han guider drengene ved at italesætte sin kropslige funktionsnedsættelse – at han ikke selv kan holde balancen i stolen. Drengenes usikkerhed over for Jørgen gør, at kun de to tager fat i kørestolen, men han kommenterer det med humor og skaber en afslappet kontakt til drengene, hvilket giver ham de bedste betingelser for at bruge sine færdigheder som underviser og skabe engagement blandt eleverne. Hans egen indsats sammen med de andre i det sociale fællesskab løfter ham til aktiv deltagelse.

Jørgen synes ikke at være handicappet i denne kontekst, selv om man umiddelbart vil tænke sådan, når man betragter hans kropslige færdigheder i forhold til de fysiske omgivelser. Tværtimod er han fuldgyldig deltager i det sociale fællesskab. Situationen viser, ligesom Brian i sejl båden, at temaet "funktionelle begrænsninger" og færdigheder skal ses i forhold til den konkrete situation og de betingelser, der er til stede. Det betyder, at man kan være handicappet i én sammenhæng, men fuldt kompetent i en anden. Den modsætning, der er mellem krop og omgivelser, f.eks. når en kørestolsbruger begrænses

i sin deltagelse på grund af en trappe, kan ændres, hvis omgivelserne forandres, eller hvis det sociale fællesskab insisterer på hans deltagelse ved at lægge forholdene til rette, så kørestolsbrugeren kan forcere trappen.

Man kan altså sige, at personens handleevne i en konkret sammenhæng bestemmes af, hvorvidt han kan håndtere sine livsbetingelser, herunder misforholdet mellem den funktionshæmmede krop og omgivelserne (Dreier, 2008). Og i så fald kan både færdigheder og funktionsnedsættelse betragtes som værende betinget af den konkrete situation, personen deltager i. Men hvis vi skal forstå de betingelser for deltagelse, som mennesker med handicap har, må vi betragte kroppen som mere end en fysisk krop, der flytter sig rundt i forskellige sociale kontekster og udgør forudsætningen for, at mennesket kan handle i verden. Det vil være at gå for vidt at påstå, at den funktionshæmmede krop ikke er et problem, hvis omgivelserne er tilgængelige, og det sociale fællesskab arrangerer og lægger forholdene til rette. Personen oplever ifølge Toombs (1992) stadig den funktionshæmmede krop som sin eksistens i verden, og det er i den krop, hun møder verden og deltager i sociale sammenhænge. Som Merleau-Ponty udtrykker det, er udgangspunktet for oplevelsen af situationen et kropsligt subjekt, for hvem kroppen er både objekt og subjekt på samme tid (2009 [1945]).

Litteratur

- Bredahl, Anne-Mette (2012). *Freedom of the treadmill. Physical activity, disability and existence*. Ph.d.-afhandling. Oslo: Norges Idrettshøgskole.
- Dreier, Ole (2008). *Psychotherapy in Everyday Life*. Cambridge. Cambridge University Press.
- Duesund, Liv (2006). Kropp og rehabilitering. I: Kissow, A. M. & Therkildsen, B. (red). *Kroppen som deltager*. Glumsø: Handicapidrættens Videnscenter.

- Goffman, Erving (2009 [1963]). *Stigma. Om afvigerens sociale identitet*. København: Samfundslitteratur
- Kissow, A. (2012). *Idræt, handicap og social deltagelse*. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitet.
- Larsen, Maja Røn (2011). *Samarbejde og strid om børn i vanskeligheder – organisering af specialindsatser i skolen*. Ph.d.-afhandling. Roskilde Universitet.
- Leder, Drew (1990). *The Absent Body*. Chicago: University of Chicago Press.
- Merleau-Ponty, Maurice (2009 [1945]). *Kroppens fænomenologi*. 2. udgave. Helsingør: DET lille FORLAG.
- Murphy, Robert F. (1987). *The Body Silent*. New York: W.W. Norton.
- Murphy, Robert F., Jessica Sheer, Yolanda Murphy & Richard Mack (1988). Physical disability and social limitations. A study in the rituals of adversity. *Social Science and Medicine* 26 (2), 235-242.
- Saevi, Tone (2011). The Experience of 'Being Seen' for Persons with Disability. <http://www.phenomenologyonline.com/sources/textorium/saevi-tone-the-experience-of-%E2%80%9Cbeing-seen%E2%80%9D-for-persons-with-disability/> (26.07.13)
- Toombs, Kay (1992). The Body in Multiple Sclerosis: A Patient's Perspective. I: Leder, D. (ed.). *The Body in Medical Thought and Practice*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.